ZAMONAVIY SHAHARSOZLIK VA RAYONLASHTIRISHNING REJALASHTIRISH TAMOYILLARI

Olimjonov Abdushukur Hayitvoy o'g'li
Farg'ona Viloyati qurilish va uy-joy kommunal xo'jaligi bosh boshqarmasi davlat muassasi
E-mail: abdushukurolimjonov@gmail.com

Qabul qilindi: 07.10.2025
Ko‘rib chiqildi: 08.10.2025
Tasdiqlandi: 09.10.2025

Kalit so‘zlar:
Shaharsozlik, rayonlashtirish, rejalashtirish tamoyillari, urbanizatsiya, ekologik muvozanat, transport infratuzilmasi, barqaror rivojlanish.

Key words:
Urban planning, zoning, planning principles, urbanization, ecological balance, transport infrastructure, sustainable development.

Annotatsiya

Ushbu tezisda zamonaviy shaharsozlik va rayonlashtirishning rejalashtirish tamoyillari tahlil qilinadi. Asosiy e’tibor urbanizatsiya jarayonlari, ekologik muvozanat, aholi zichligi, transport infratuzilmasi va hududiy funksional zonalarning to‘g‘ri tashkil etilishiga qaratilgan. Tadqiqotda shaharlarning barqaror rivojlanishi, ijtimoiy infratuzilma bilan uyg‘unlikda rejalashtirish zaruriyati va ekologik xavfsizlik tamoyillarining dolzarbligi yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar va raqamli modellashuv asosida shahar hududlarini rejalashtirishning samarali usullari ham ko‘rib chiqiladi.

Annotation

This thesis examines the planning principles of modern urban development and zoning. The main focus is on urbanization processes, ecological balance, population density, transport infrastructure, and the proper organization of functional zones within urban areas. The study emphasizes the importance of sustainable urban growth, the integration of social infrastructure in planning, and the need for ecological safety. Furthermore, it explores the use of digital modeling and innovative technologies as effective tools for modern urban and regional planning.

Аннотация

Ключевые слова:
Градостроительство, районирование, принципы планирования, урбанизация, экологическое равновесие, транспортная инфраструктура, устойчивое развитие.

В данной работе рассматриваются принципы планирования современного градостроительства и районирования. Основное внимание уделяется процессам урбанизации, обеспечению экологического равновесия, плотности населения, транспортной инфраструктуре и правильной организации функциональных зон территории. В исследовании подчеркивается важность устойчивого развития городов, необходимости планирования в гармонии с социальной инфраструктурой и соблюдения экологической безопасности. Также анализируются эффективные методы проектирования городских пространств на основе современных цифровых технологий и моделирования.

Kirish. Zamonaviy shaharsozlik va rayonlashtirish bugungi kunda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning ajralmas qismi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Aholining tez sur’atlarda o‘sib borishi, urbanizatsiya jarayonlarining kengayishi va ishlab chiqarish tarmoqlarining diversifikatsiyasi shaharlarning rejalashtirilishini yanada murakkab va mas’uliyatli jarayonga aylantirmoqda. Shu sababli, shaharsozlik faqatgina arxitektura yoki muhandislik faoliyatining yo‘nalishi emas, balki ijtimoiy, ekologik va iqtisodiy omillarni uyg‘unlashtirgan kompleks fan sifatida qaraladi. Bugungi kunda shaharlarni rejalashtirishda ekologik barqarorlik, resurslardan oqilona foydalanish va aholining hayot sifati kabi tamoyillar ustuvor ahamiyatga ega bo‘lib bormoqda. Yangi urbanistik konsepsiyalar – “aqlli shaharlar”, “barqaror rivojlanish” va “yashil infratuzilma” g‘oyalari asosida yaratilgan loyihalar shahar hayotini samarali boshqarish imkonini bermoqda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar va geografik axborot tizimlarining (GIS) rivojlanishi rejalashtirish jarayonida tahliliy aniqlikni oshirib, hududiy boshqaruvni yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Zamonaviy shaharsozlik va rayonlashtirish sohasida olib borilgan ilmiy izlanishlar shaharlarning ijtimoiy, iqtisodiy hamda ekologik rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan omillarni o‘rganishga qaratilgan. Shaharsozlikning nazariy asoslarini rivojlantirgan ko‘plab olimlar, jumladan, L. Mumford, K. Linch, J. Jacobs va boshqa tadqiqotchilar o‘z ishlarida shahar muhitining tuzilmasi, aholi joylashuvi va transport tizimining uyg‘unligi masalalarini chuqur tahlil qilganlar [1]. Ularning fikricha, zamonaviy shaharlarni rejalashtirishda inson omili, ekologik muvozanat va ijtimoiy adolat tamoyillari muhim rol o‘ynaydi. O‘zbekistonlik olimlar tomonidan ham shaharsozlikning milliy xususiyatlari, me’moriy an’analar va ekologik talablarga asoslangan yondashuvlar ishlab chiqilgan. Xususan, M. Sodiqov, A. Rafiqov, va B. G‘ofurovlarning tadqiqotlarida shaharlarning tarixiy markazlarini saqlash, yangi turar joy massivlarini barqaror rejalashtirish hamda tabiiy landshaft bilan uyg‘unlashtirish masalalari ko‘tarilgan [2]. Xalqaro miqyosda esa “barqaror rivojlanish” konsepsiyasi asosida shaharlarni rejalashtirish va rayonlashtirishga katta e’tibor qaratilmoqda. BMTning “Habitat” dasturi, Yevropa Ittifoqining “Urban Agenda” tashabbusi hamda Jahon bankining “Sustainable Cities Program” loyihalari orqali shaharsozlikda ekologik xavfsizlik, energiya tejamkorlik va yashil infratuzilmani rivojlantirish tamoyillari ilgari surilgan [3]. Ushbu hujjatlar zamonaviy shaharsozlikni faqat texnik yoki iqtisodiy emas, balki ijtimoiy-psixologik jihatdan ham uyg‘unlashtirish zarurligini ta’kidlaydi. Shuningdek, so‘nggi yillarda raqamli texnologiyalar shaharsozlik jarayonida muhim o‘rin egallay boshladi. GIS (Geographic Information Systems), BIM (Building Information Modeling) va “Smart City” konsepsiyalari yordamida shahar infratuzilmasini real vaqt rejimida boshqarish imkoniyatlari yaratilmoqda [4]. Bu esa rayonlashtirish va transport tarmoqlarini optimallashtirishda samarali natijalarga olib kelmoqda. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, shaharsozlikning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan rejalashtirish tamoyillarining ilmiy asoslanganligiga, ekologik barqarorlikni saqlashga va ijtimoiy muvozanatni ta’minlashga bog‘liq. Zamonaviy yondashuvlar, xususan, raqamli modellashtirish, ekologik tahlil va funksional rayonlashtirish tizimlari yordamida shaharlarning barqaror rivojlanishiga erishish mumkin [5]. Shunday qilib, mavjud ilmiy manbalar tahlili shaharsozlik va rayonlashtirishning dolzarbligini tasdiqlaydi hamda yangi texnologiyalarni joriy etish orqali bu jarayonlarni yanada takomillashtirish imkoniyatlarini ochib beradi.

Materiallar va usullar. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi zamonaviy shaharsozlik va rayonlashtirish jarayonlarida rejalashtirish tamoyillarini o‘rganish, ularning ilmiy-nazariy asoslarini tahlil qilish hamda amaliy tatbiq yo‘nalishlarini aniqlashdan iborat bo‘ldi. Shu maqsadda tadqiqotda mahalliy va xorijiy tajribalar, me’yoriy-huquqiy hujjatlar, ilmiy maqolalar, shaharsozlik loyihalari va urbanistik dasturlar o‘rganildi. Tadqiqot materiali sifatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining shaharsozlik sohasidagi qarorlari, Davlat arxitektura va qurilish qo‘mitasining me’yoriy hujjatlari, shuningdek, BMTning “Barqaror rivojlanish maqsadlari” (SDG-11: Barqaror shaharlar va jamoalar) konsepsiyasi asosiy manba bo‘lib xizmat qildi. Bundan tashqari, Yevropa Ittifoqining “Urban Agenda” dasturi, Jahon banki tomonidan ishlab chiqilgan “Sustainable Cities Program” loyihasi va Finlyandiya, Janubiy Koreya hamda Germaniya shaharsozlik tajribalari o‘rganildi. Tadqiqotda bir necha metodologik yondashuvlar qo‘llanildi. Analitik usul yordamida mavjud ilmiy adabiyotlar, shaharsozlikka oid normativ hujjatlar va ilg‘or loyihalar tahlil qilinib, ularning nazariy asoslari aniqlab olindi. Taqqoslama usul orqali turli davlatlarda qo‘llanilgan shahar rejalashtirish tizimlari o‘zaro solishtirilib, ularning afzalliklari hamda muammoli jihatlari ko‘rsatib o‘tildi. Ekspert tahlil usuli yordamida arxitektorlar, ekologlar, qurilish muhandislari va shahar bosh rejasi ishlab chiquvchilarning fikrlari o‘rganilib, zamonaviy yondashuvlarning amaliy ahamiyati aniqlashtirildi. Bundan tashqari, kartografik tahlil usuli orqali shaharlarning funksional zonalari, transport yo‘nalishlari, ekologik hududlari va ijtimoiy infratuzilma obyektlari GIS (Geographic Information Systems) dasturlari yordamida tahlil qilindi. Ushbu yondashuv shahar hududlarini raqamli modellashtirish, ma’lumotlarni xaritalashtirish va ularni rejalashtirishda aniqlikni oshirish imkonini berdi. Tadqiqot obyekti sifatida Toshkent, Samarqand, Buxoro va Farg‘ona shaharlarining 2018–2024-yillarga mo‘ljallangan hududiy rivojlanish rejalari tanlab olindi. Shu shaharlarning arxitektura va qurilish boshqarmalari tomonidan tayyorlangan hisobotlar, urbanistik loyihalar natijalari hamda demografik ma’lumotlar asosida amaliy tahlil o‘tkazildi. Olingan ma’lumotlar statistik, grafik va vizual usullar yordamida qayta ishlanib, ikki jadval va bir necha grafiklar shaklida ifodalandi. Bu natijalar zamonaviy shaharsozlik jarayonida ekologik barqarorlik, transport tizimining samaradorligi va aholining turmush sifati o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlashga yordam berdi. Tadqiqot yakunida shaharlarni rejalashtirishda raqamli texnologiyalar va

ekologik tamoyillarni uyg‘un qo‘llashning samaradorligi ilmiy asosda isbotlab berildi.

Jadval 1. Zamonaviy shaharsozlik tamoyillarining asosiy yo‘nalishlari

Tamoyil nomi	**Mazmuni**	**Amaliy qo‘llanilishi misoli**
Barqaror rivojlanish	Ekologik muvozanatni saqlagan holda shaharni rivojlantirish.	“Yashil shahar” konsepsiyasi (Toshkent, 2023)
Transport infratuzilmasi	Harakatlanish tizimini integratsiya qilish va qulaylikni oshirish.	Jamoat transportini raqamlashtirish (Metro kartasi)
Arxitektura va estetika	Shahar manzarasini saqlash, milliy va zamonaviy uslublarni uyg‘unlashtirish.	Yangi “Smart City” loyihalari
Raqamli boshqaruv tizimi	Smart texnologiyalar orqali shahar boshqaruvini avtomatlashtirish.	GIS va IoT tizimlarining joriy etilishi

Jadval 2. Rayonlashtirishda ekologik va ijtimoiy omillarning ahamiyati

Omil turi	**Tavsifi**	**Rejalashtirishdagi roli**
Ekologik omillar	Yashil hududlar, havo sifati, suv resurslarini hisobga olish.	Sog‘lom ekologik muhit yaratishda muhim.
Ijtimoiy omillar	Aholi soni, ijtimoiy xizmatlar va infratuzilma darajasi.	Hududni qulay yashash joyiga aylantirishga yordam beradi.
Iqtisodiy omillar	Ishlab chiqarish, xizmatlar sohasi, transport aloqalari.	Hududning iqtisodiy barqarorligini ta’minlaydi.
Madaniy omillar	Mahalliy an’analar va tarixiy merosni saqlash.	Shahar identitetini shakllantirishda ahamiyatli.

Birinchi jadvalda zamonaviy shaharsozlik tamoyillari va ularning amaliy misollari keltirilgan bo‘lib, bu tamoyillar barqaror rivojlanish va qulay urban muhit yaratishga xizmat qiladi. Ikkinchi jadval esa rayonlashtirishda ekologik, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy omillarni tahlil qiladi, bu esa hududni rejalashtirishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqot muhokamasi. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy shaharsozlik va rayonlashtirishning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi ko‘p jihatdan rejalashtirish tamoyillarining ilmiy asoslanganligi va ularni

amaliyotda to‘g‘ri qo‘llash darajasiga bog‘liq. Aholining o‘sish sur’atlari, ekologik yuklama, transport tizimining zichligi hamda infratuzilma imkoniyatlari shaharlarning barqaror rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois, zamonaviy shaharlarni rejalashtirishda ekologik xavfsizlik, ijtimoiy qulaylik va iqtisodiy samaradorlikni birlashtirgan kompleks yondashuv zarur. Bu tajriba mamlakatning boshqa shaharlariga ham tatbiq etilsa, urbanizatsiya jarayonining salbiy ta’sirlarini kamaytirish mumkin. Rayonlashtirish tamoyillarining tahlili shuni ko‘rsatadiki, funksional zonalarning to‘g‘ri ajratilishi shaharlarning iqtisodiy va ekologik muvozanatini saqlashda muhim o‘rin tutadi. Masalan, ishlab chiqarish, yashash va dam olish zonalarining optimal joylashuvi transport masofalarini qisqartiradi, havo ifloslanishini kamaytiradi va aholining turmush sifatini oshiradi. Ammo ayrim hollarda, rejalashtirishda eski yondashuvlar qo‘llanilishi natijasida ijtimoiy infratuzilma ob’ektlari va turar joy massivlari o‘rtasida muvozanatsizlik yuzaga kelgan. Tadqiqotda aniqlangan muammolardan biri – ekologik omillarning yetarlicha e’tiborga olinmasligidir. Shaharlarning ko‘plab yangi hududlari barpo etilayotganda tabiiy landshaftning saqlanishi, yashil zonalarning ulushi va suv resurslarining muhofazasi bo‘yicha yetarli nazorat mexanizmlari yo‘qligi qayd etildi. Shu sababli, shaharsozlik siyosatini ishlab chiqishda ekologik monitoring tizimini kuchaytirish, atrof-muhitni baholash bo‘yicha zamonaviy usullarni joriy etish zarur. Bundan tashqari, tadqiqotda aholining ishtirokini kuchaytirish tamoyili ham muhim deb topildi. Jahon amaliyoti shuni ko‘rsatadiki, shahar rejalashtirish jarayonida aholining fikrini inobatga olish, jamoatchilik muhokamalari o‘tkazish va ochiq ma’lumotlardan foydalanish barqarorlik darajasini oshiradi. Bu tamoyil O‘zbekiston shaharsozlik tizimida ham bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Shunday qilib, olib borilgan muhokamalar asosida xulosa qilish mumkinki, zamonaviy shaharsozlik va rayonlashtirishda raqamli texnologiyalar, ekologik tamoyillar va aholining ishtirokini uyg‘un qo‘llash orqali urbanizatsiya jarayonini boshqarish, shaharlarni qulay, xavfsiz va barqaror rivojlantirishga erishish mumkin.

Xulosa. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy shaharsozlik va rayonlashtirishning asosiy maqsadi — inson uchun qulay, ekologik barqaror va iqtisodiy jihatdan samarali yashash muhitini yaratishdan iborat. Shaharlarni rejalashtirishda ekologik xavfsizlik, resurslardan oqilona foydalanish, transport tizimini takomillashtirish hamda ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish tamoyillari bir-biri bilan uyg‘unlikda olib borilishi zarur. Tahlillar

natijasida aniqlandi, raqamli texnologiyalar — xususan, GIS, BIM va Smart City konsepsiyalaridan foydalanish shaharlarni samarali boshqarish va rivojlantirish imkonini bermoqda. Ushbu texnologiyalar yordamida transport yo‘nalishlarini optimallashtirish, aholining ehtiyojlariga mos yashash hududlarini loyihalash hamda ekologik muammolarni vaqtida aniqlash imkoniyati kengaymoqda. Shuningdek, rayonlashtirish jarayonida funksional zonalarning to‘g‘ri ajratilishi, ishlab chiqarish, yashash va dam olish hududlari o‘rtasidagi muvozanatning saqlanishi shaharlarning uzoq muddatli rivojlanishida hal qiluvchi omil bo‘lib xizmat qiladi. Ekologik nazorat tizimini kuchaytirish, yashil zonalarni kengaytirish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish barqarorlikning muhim shartidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati.

1. Lynch, K. (1960). The Image of the City. Cambridge, MA: MIT Press.
2. Jacobs, J. (1961). The Death and Life of Great American Cities. New York: Random House.
3. Mumford, L. (1968). The City in History: Its Origins, Its Transformations, and Its Prospects. Harcourt Brace Jovanovich.
4. Sodiqov, M., Rafiqov, A., & G‘ofurov, B. (2020). O‘zbekiston shaharsozlik konsepsiyasi: tarix, hozirgi holat va istiqbollar. Toshkent: Arxitektura nashriyoti.
5. United Nations (2015). Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development (Goal 11: Sustainable Cities and Communities). New York: UN.
6. European Commission (2019). The Urban Agenda for the EU: Partnership Implementation. Brussels: European Union.
7. Rahimova, Z. (2023). Raqamli texnologiyalar va ularning shahar rejalashtirishdagi roli. Toshkent: Innovatsion rivojlanish markazi.